

Azərbaycan ədəbiyyatında «erməni məsələsi»

Tarixon xislatlarına gör yurdusuz
yuvazış qalmaş hayatlar - erməni-
lərin başqa məməkənlərin orası hesab-
ına torqap alıb edib dövlət qurmaq və bu
məqsədə hınadırıclar tapmış, yon-
ərmişlər masası" ağırlı məvzu, yon-
ərmişlər olaraq tətbiq etmişlər. İslamdan
xeyli avşarlar - hələ XVIII asır sonlarında
məndəyana çıxmışdır. "Ermişlər müsəl-
linin adət-içimli ifikirimiz şəssə dər-
cədo təsiri XIX asrda - 1828-ci ilədən bə-
lənən Türkmençay müqaviləsinin 15-ci
maddəsinə uyğun olaraq, - xərada yax-
şırmırınlı Qafqaza, xüsusil Azor-
baycan torpaqlarına köçürülmüş, elə hə-
misi idid Rusiya çarı I Nikolayın "Ermiş-
liyi vilayətinin yaradılması" haqqında
vermiş wasıt, galmarın yen-i-yeni orası
iddiaları ilə işləşsərlər salınan və bütün
bunların natiçində yeri xalqın sosial-
şığındır. Vəzifə yoxlanılmışlığından itibar-
laşdır. Vaxtili Türkiyeda çalışan rus dip-
lomatı F.V. Maykovskin təbliğəndə desək,
Qafqazda başlamış erməni-müsləman iş-
üşüsləri "ermişlər müsələsinin bir morho-
şası idi.

Ödib wo sairlorımız bu ağırlı gerçeklikyi
ve günlerden duyub dark etmiş,
çöktürüm işeysan yeri xalqın taleyi
şun ciddi tâhdid kimseyi dayardırılsın.
Çok yetirsek görkîm ki, ister XIX., is-
tersa XX asırda Azarbaycanı qarış-
sa yasasına wo ermâni-dâşnak xoyan-
toluğundan minâsib aksas sonkarlımları
yaradılcı işin şocivîyi karakterdar-
mam, qanlı hadisâbin tâcüssüm doğma-
moklaktaqı qurmasın zaruratının ifadesi
mîzahî etmîsdir. «Hümmat», «Azar-
baycan», «Fiyûzat», «Molla Nösrâtâdin»
mîzahî əksar dörfəzvet wo jurnalımlar dorc
poçaylı poxşaylılar, Mir Möhsün Nâ-
hâb, Câli Mammâdçuluqlâzâr, Eh bî Hu-
mâb, Câli Mammâdçuluqlâzâr, Eh bî Hu-

...yazınca, Ehmed boy Aığaoğlu, İhdîrî
valî haq Baquerîye, Üzeyir boy Haci-
îli, Mommad Said Ordubadî, Yusif Vo-
çançamzânilî, Cabir Cabbarî, Mirzâ
Mehmâmdzâdo, Noriman Norim-
bârova, M.N.M. Nâvab, M.S. Ordubadî, eləcə
başa görkəmlib, publisist, yazıçı və
drâstırıclarıñun müxtəli fârihan qolma-
şaları asıl dorcasda shomyarlıgilı.
Ədiblərimizin “bədi-publisist” şəhîrlə-
rini bəllə malum olur ki, Ermanı “Das-
satsutuyu” komitâtının müstəbir bir ida-
siñlîcə seçark Oafçazanda canlı hadisəl-

usunu seçerse Qarraqazoda qanlı nadırus
etmeleri, car mahallî hökumet manum
ının mührâbe zamanlarından ermeli to-
fi destakleyip, müslümân toraş
vəbəvən vüdənsizliq etmələri, insanları
ermənilməsi və müasir işlərdən bix-
əlmaları, ermənilərin avtonomiya - idarə
vəxütarlıyyatı havasında olmaları, cini za-
mba da maqsadlı hor ay Londona, Pa-
risa, Amerikaya qəcb arz-ħal etmələri
ərinilər tərafından tərodilin qırğınlarını
əməkdaşlığından istifadə etmələri.

Y.V. Çömenzaminî 'Xarici siyaseti' adlı makâbsında 'ermoni adalarının hû pozmasından', 'ermonînlerin etnoçigârlarınndan çıxmamasından' ciddi narratîvîlığını bildirir, uzagdorînlıkla yazırırdı: 'Yükî Ermonstan xoritösini gördüm, üçün arasında təşqibîl edəcək imis; Ağ, Ağ ya Xazır donizləri arasında. Xoritösünçə, Lənkəran, Salyan, Təbriz, Maraga

başqa şöhrətlər da Ermonistanı daxil idilər. Bır xo ritö ermoni milli amanlışkılı işi, onda ermoni masələsi yeno rəqətliyən qazanılmışdır. Bır xoxitən çox münəqşiq və mücadiləyə səbəb olğan və hollı yeni kəzib üzündən qalacaq.

Bu mövzudə yazılan əsərlərin ideya-zəmənindən və da görünür ki, adıborluq həc heç də intiqamla solşlaşm kəsiyitlərdən idarəmimis, aksina, azali torpaqlarımızda idarəmimis, imperiya yaratmaq kimisi sorsom xayalaşmışdır. Ermoniñə dül yox qayıtmış, idarəmimis, həndə ulata: "mən qırmızı qələbəni qazanıram".

rialist siyasetinin finfo-fosadından sonra durmağa çağrısını, keçmiş gürzəst etmənin galocayındardına qalmış tövsiyə etmişdir. C. Mommüldürüdü "Kamança", Y. İ. Tihonov "Dinayır qardaşlar", A. Saïq "İntiham", "yasanmaqmış" O. Haqqeriyev "Xoşbət" adlı chanəhən məktubları" asaları, hər seydan öncə dostluq, dinc birgoyasına, ümumi problemləri əsl-ələ verir. Verdiyən həll etməysəs səyyarlıdır. Milli vəziyyətini nüvviyyətini təmizləmədən, yəni vi qırıqları törəldəcəyini duymus kürsü N. Norimaniyanov "Bəhabad" və Sora" rəmannının faciəvi məhabətt motivi asasında təxərrixim işinən iləndən sonra eyniadı fəzələtinə yaxınlaşmışdır. Dərinlərə qəbul edilmiş növbəti mövzudur ki qırıqların qarşısında məzəq mövzudur.

maq-işləri dəsişmişdir. C.Maqbərə "1905-ci ilədə" pYES M.S.Ordubadı "Hayatın" və mühibitə memarlı, "Dumanlı Təbriz" romanı V.Y.V.Comzənəliy ("İki adər asasında" "Student" romanları), S.Rəhimov ("Şəhər mo" romanı), O.Taliyev ("Zangozur qəsəbə talları"), "Ötən günlər". "Buxarı xatirələr" romanları), R.Əbbasov ("Zangozur roman") və başqa yazarçıların yaxın keçmiş inqilab mühərbişə tarixində böyük rəmz, məvəbed rejimin varlığı bildiyi imkanın parçılığında "erməni masası" da münəcəti etmiş, onun saxla məhiyyətinin açılandığı lövhələr, epizodlar yaranmışdır. İnfidələndən sonra "Şəhər mo" romanı

İadolarla da olsa, millat gözleyn yetişmişler baroda yazmışlar.
Bu gün erməni masası mövzusu
məvzu və problemlərin işlənməsi münasibətində
ədəbiyatımızın asas spesifik cəhəti ki
diqqəti çalıb edir. Daha daqiq desək,
mən daşlıkarları və tabağlıcları
“unudğum”
“erməni masası”nın XX əsrin 80-90
illərinə oralarında başqa bir ada - “
rabəq problemi” adı ilə yenidən meydana
atıldı. Bu isə Azərbaycan xalqının
şururuna, o cümlədən ədəbi düşüncəsinin
əsasını təmin etdi.

ciddi tesis etti, adbiyyat tariximizde bir marhulanın başlamasına sobob oldu. Ermeni özbaşnalığına karşı Arzaberd canda başlamış etüdlerin imparatoriya siyasetiyle həlqanı harşatçı soviyyətə nə yüksəldiyini görən M.Qorbaçov qandandası Bakıda 20 Yanvar M.Qorbaçov törədi. Bu məzvudə yaxalan asurlar bölgədə adbiyyatımızın iddiası istiqamətinin dayanıldığındır. Vətənin niciatibində fikri-mağazinlər cox müümən amil soviyyəsinə yüksəlməsi sobob oldu. 20 Yanvar faciası adbiyyatın muzası erməni-dənşək və rus-bolşevik səvədələrinin iddiasını xalqlaşdırmaq aparmaya imkan verdi. Bu baxımdan, İl II Rıza Ulütük, Boxtayır Vahabzadə, Cümhuriyyətçi Bülent, Cümhuriyyətçi Bülent, Anar, Cabir Novruz, Nefi Xəzri, Nəsim Səmədoğlu, Sabir Rüstəmxanlı, Məmməd Aşlan, Fikret Sadıq, Eldar Baxış, Adil Comil kimi şair, yazar, şəhər rəhbərlərimizin bir sıra asurları həm tarixi shəhərimiz, kasib edir.

Qarabağ hissadorının tədricin döri-
loşması və milli fəsildər müşahidə olun-
ması obyektivitmizdən bu tendensiyə gəl-
mişdir. Gündəlik, həm bədət-estidiyə
dən ideya-məzmunun dayırın gərə digər
cab elənd yəni-əşərlər meydana çıx-
ıbı suradə Sabir Əhəmidlinin "Axırat xə-
dəsə", Vüdadi Babanlının "Ana intiqamı"
və Cabir Novruzın "Özün qor, qor"
Elçinin "Baqraçdar", "Qarabağ sikkəsi"
Nüseib Məmmədlinin "Zongul", Məvlət
Nüseibin "Erman" adında hər

qar», Aqil Abbasın «Dol», Ağarhanı «Rehimovun elki dünüm», Nigarın «Daşa hasar», Nahid Hacızadının «Qızas daşın mətə qalmaz» kimli bədişləri şəhərdə bilirik. Bu əsərlər erməni qəddarlıqları ifadə etdilər, həq qırğında mübarizənə qalxan əgülərlərinin fəndakları, təcavüz nüzzərindən qırğınlar, qalan dinc insanların ecdiyində ağır müsibətlər, yurdun hasratı, işsiz ığarcaların təsli olunur. Bir sir çahəlların görə bizi onlarla mübarizəmiz, itklərimiz, faciolarımız qırğında baxış və mühəkimə əsərləri kimi dəvət edin bilirik.

Atınar "Ötel otaglığında eserin qohramanı Karim Əşrəfovun comitayının baş veren ziddiyətləri olaylarından təsirlərin Azərbaycan ziyalılarının ümumiyyətdürülərinə obradır. İzlində ideoiki dördərlər onu ölümcül sürükleyir və birləşdirlər onu dəziləməzi Xocalı soyqırımıdır. Xocalı müsələti içini gönəndir, qarşı mesdə ölkə Körkəsinin allarından tikanları bir-birçox qızaranın ga-liblı durus görələrinin qarışmasına, qazçı quradırları sıralanın xalxalına, qəhadə onu böyük, artıq nisğili xatirələr xırşancalanlaşırlı müraciəhdə olunur. Apar faciənin baş verdiyi günləndə keçmiş SSRİ yaxınlarına müraciət edərək yazardı: "Qarabağ arzaisində bütöv bir şəhər - azərbaycanlıları yaşadıqları. Xocalı şəhəri, on min nəfər, ecdisiyizmi, on min nəfər olsalışı olan bütövdir bəzən məhrəm edilmişdir".

V. Babanlının «Ana intiqamı poves-tindo oğlu Qaraxanın crəmni calladarı to-rafindən öldürüləsə asörin xas qəhrəmanom Qumru müslümləni intiqama töhrük edir. Xalqımızca xas nəciblik, qonşuya qarşı müraciibənin xüsusiyyətlərinə və o vaxtki sıxış-iciliyin mühiitlə görə, bu cür maslahə-la rəsəd qoşmasa da, indi isə bieçən sümüyə dirənmisdir. Qumru müslümlə möğlünün xidmot etdiyi horbi hissəyə yollanır, köşfiyat təsirçilərinin yerinə yetirməyə gedən döyüşlərə qoşular...

H. Mirləzadənin "Yanar qəsəbə" romanında doğma yurd uğrunda dedaklarlığın, ata-ocagının sədəqətinə böyüdürülməsi təsviri, işin irədasının torunuññı xüsusiyyətləri ilə maraq doğurur. Əsərdə yurda-ocaga sadəqətinətisizlik, milli ruh u eoqrafik yaddasla manqırılıq, vətəndən cavabchılık, ilə bigənlik qarşı-qarşıya qoyulur, xalqın, vətənin məciati namına milli birlik, əsl azar-baçınçılıq ideyaları öncəcəkli-

M. Süleymanlı'nın "Ermoni adıduration
harfleri... romanında taşlı taylı bodrum
düşünçenin başlica qayıqını taşıklı eder. Bu
osurın timsalında ermonluların
torpaqları, haqqındaki cəfər iddialarına
sonat ilə sanbalı bir cavab verilir. Ya-
zıcı yeri şahının assimili gürünç ve gol-
maların eçigilimini on səciyati läyimlə-
mə ilə əks etdirmək göstərir ki, ermənilər
Azerbaiyanın adət-anənələrin, dili-
ni, mösələni monimşəslyörələr ev-cişəkler,
geyim xüsusiyyətləri deyən azərbaycan-
lıların kimidir. Yazıcının ideya-bödüm
konsepsiyasında mühərbiyyət sürükləndi-
şəbəhabolur yənə taciz olunmanın facisi ib-
natçılanır, həm de tacivin edənini tazid-
la, fuveli hır talebəsintə sərtləndirir.

F.Süleymanovun "Qana boyanmışsın", N.Yaqublinun "Xocalı qırğıını", F.Rəhmanzadənin "Əsra borabor gecə", Q.Korçularının "Ermoni lobbiisi... Azərbaycan faciası", I.Volievin "Dünya susur, tarix susuru", Saleh Bayın "Dünyanın taleyi", Z.Sultanovun "Qarabağ müharibəsi: faktlər, hadisələr, düşüncələr" və başqa.

rin Azərbaycan xalqının başına gəldiyirdi fəcayı faktlar, səmədən osasında oks etdi-rlər, onları türklər qarşı mıraklı, qazılı münasibətlərinin fasiləsiz, və dinamik sa-çıya dayışmış açıqlanırlar. E.Mollayevin "Ösir ürkəklärin faryadı" romanında N.Məmmədlinin "Zongul" povestindən və digər əsərlərdə ermənilər tərəfindən qöfəltilmiş azərbaycanlıların acınaməsi təaley, onlara qarşı göstərilən qoddarlı münasibət müslümlərin yaxından təndindilər. İnsanların canlı xatırlaları, sadid ifadələri osasında oks etdirilsə. Şahid ifadəsi ermənilər quldurlarının dinc azərbaycanlı sakinhı- verdikləri ağlasığının işğancaların insanlı- şdırıldıları monovi-psixoloji oks-sədasi- nı yaradır.

Sonradan-ıbbi obbiyyatımızda erməni vandalizmisi eks tədrişlərə səhmlər avallor da ol az olmayı. Vaxilla M. M. Navvab "1905-1906-cı ilbördə erməni-müsləman davası" adlı əsərində ermənilərin işkəndərlə müsləmənlərə əvvəlcə olmazsa isğancalar verdiyini, onların dirni birurunu, qulqlarını, ayaqlarını və başqa zərərləri kəsədikdən sonra döldürüb cəsədin yaradırmışın göstərir. M.S. Ordubadlı öz "Qanlı sanərlə"ndə ermənilərin mürəhabə vaxtı südmər körpələri, qoca qalaları döldürmək sakarından ürkən ağrısı ilə bəhs edir. Manaf Süleymanovun "Ləshidə ston günbəz" adlı memuriyi ermənilərin XX əsrin avallorlarında Azərbaycanda iştiraiyyəti qanlı hadisələrlə müşahidir. Qaragış hadisələri ətibarla egenetikə uyaryraq üzə çıxarılmışdır.

-Ə. Abbasovun "Zangazur" romanında vohşılığın vo insanlıq siması itmiş dasnak nümayəndələri iki inqilabçı - Vahani və Shəhəmrədan bir-birinə üstünləşdir, dörlərini döldür, kürkəklərinə qaynar samovar bağlayıb gülsədirir, üskərləri bu "tamazaq"dan soyumayıb onları dörn uçuruma atılmışa macərbə edirlər.

Əli Əmirlinin "Ölü doğan şəhər" rom-

nında işi hadisler keçmiş sovet dönündür corayan edir: asırdır Azərbaycan təslistimində işləyən erməni qadının «Kronk» kimi erməni terroruları işlaqları olan bir təşkilat üzər olmasa və bu motiv strafında corayan edən hadisərlər eftidilər. Şömil Sadıq və Müşfiq Xanın həmşüslüləri oldular «Ümidlərin izi işi» adlı romannda Xocalı faciəsi qurbanlarının dohşaltı tale ya-şantılı təsvir olunur.

17 illok seit dörvünün dinc qonşulq şoratında yaşayan ermanlırları yeniden öz vohsi, yurctı simalarını göstərməsi çağdaş adıbşiyarlılıq əksinisi tapşırma biləzdirdi. Bir bunu İslambulda "Halal qan", Şəlahə Hasınçının "Qapıcı", Əli Samodilinin "Gəlin gəlin", Elçin Hüsəynyəlliylının "Qoca", Elçin Kamalın "Beşik", Rasatlı "Qoxu", Kamran Nəzirinin "Qoca uşaq" Aygün Həsənogluğunun "Şşşş", "Lənat" hey

kayalarında da görs bilirik.
Bu kimi sasiyyeti xüsusiyyetler, heç
şübhəsiz ki, mövzunun xarakterindən,
problemİN mözümündən irolı golir və cer-
moni masalasından bəhs edən adıbiyyat
şəhərləri digər mövzularda yaradılan
əsərlərini asası sakilda qorğondur.

